

міжнародних відносин для збереження миру залишається російсько-французький союз.

У „Записці” ще раз привернута увага до польських католиків. Залишаючись єдиними інформаторами Риму, вони створили серед римської адміністрації потужну впливову опозицію, сила якої проникає в європейський світ. У цьому сенсі представник Папи став би „надійною протиотрутою” полонізму, поклав би край польським інтригам у Римі, розсіяв би ту атмосферу ворожості, яку „прагнуть в європейській пресі польські кореспонденти”. „Маючи довіру Папи, він дуже швидко стане головною пружиною російсько-папської політики, оскільки він буде в змозі передавати російські погляди ватиканською мовою і поширювати їх в духовних колах конгрегацій, що надзвичайно полегшить разом з тим і праця представника його величності при св. престолі [Памятная записка // Адамов Е.А.- С. 135-139].

Аргументи, приведені в „Доповідній записці”, переконливо доводили необхідність створення дипломатичної місії Апостольського Престолу в Росії. Однак Муравйов на той час мав протилежну думку і вважав, що нунціатура, користуючись правом дипломатичної недоторканності, перетвориться на центр польських інтриг [Винтер Э. Папство и царизм.- С. 404]. При Леві XIII це питання так і не було вирішено. Російський уряд не вважав Ватикан, Папу своїм щирим союзником. На тому етапі дипломатичних відносин Ватикан розглядався лише як інструмент досягнення певної мети у вирішенні внутрішніх проблем боротьби з національними та робітничими рухами, що зростали з неймовірною швидкістю. А також як засіб подолання зовнішньополітичної ізоляції, використовуючи могутній авторитет Католицької Церкви у світі. Слід взяти до уваги також і те, що царське самодержавство ідеологічно ґрунтувалося на тісній співпраці з Російською Православною Церквою. Вона ж вбачала в папстві свого найнебезпечнішого конкурента. Прагматизм і взаємовигідність відносин поступилися місцем взаємній недовірі.

М.Козлов * (м. Миколаїв)

ДО ПРОБЛЕМИ ІСНУВАННЯ ДАВНЬОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЯЗИЧНИЦЬКИХ ЖЕРЦІВ У VI-VII ст.ст.

Жоден народ не може існувати без своїх власних релігійних культів і традицій. Практична відсутність літописних відомостей про наявність у наших предків дохристиянської доби язичницьких жерців – носіїв знань, вірувань та обрядів – свідчить лише про старанне свідоме знищення важливих аспектів вітчизняної історії. Деякі сторінки з історії східних слов'ян просто

* Козлов М.М. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту Одеського Національного університету імені І.І. Мечнікова.

викреслені з літописів та замінені благочестивими розповідями у руслі візантійської агіографії. Прикладом у цьому відношенні може слугувати опис хрещення киян при князі Володимирі, який, очевидно, не мав нічого спільного з дійсними подіями. Язичницькі обряди і традиції в літописах змінені до невпізнанності та набули форми казок і легенд. Досить цікавими у цьому відношенні є описи поминальних обрядів, пов'язаних зі смертю князя Ігоря, які перетворені літописцем Нестором у легенду “Про помсту княгині Ольги деревлянам”. Навіть сам термін “жрець” у давньослов'янських джерелах автори замінили на слово “волхв” або “старець”. Через усі ці факти у вітчизняній історичній науці склалася досить авторитетна гіпотеза, згідно з якою у східних слов'ян взагалі не було “язичницьких жерців”. Цю точку зору вперше висловили історики православної церкви, а згодом некритично сприйняли такі корифеї слов'янської науки, як М.С. Грушевський, С.М. Соловйов, Л. Нідерле та ін. [Грушевський М.С. Історія України-Русі.- Т. 1.- Київ, – 1991.- С. 328., Соловьев С.М. История России с древнейших времен.- М., 1988.- Т.1.- С. 109., Нидерле Любомир. Славянские древности.- Прага.- 1914.- Т.1.- С.28]. Цікаво, що у тексті своєї “Історії Росії” Соловйов С.М. повідомляє, що релігійні функції у східних слов'ян виконували старійшини-волхви, які приносили жертви та ворожили про майбутнє [Соловьев С.М. Вказана праця.- С.109]. Очевидно, що С.М. Соловйов суперечить сам собі. Як слушно зазначив ще М.М. Карамзін, саме існування священних гаїв, язичницьких капищ та храмів передбачає наявність людей, які повинні слідкувати за святинами та отримувати частину жертв, які приносять до священних місць [Карамзин Н.М. История государства Российского.- Т.1.- М., 2003.- С.66].

В наш час факт існування впливового соціального прошарку жерців – “волхвів”, які керували релігійними обрядами та зберігали стародавню міфологію у більшості дослідників не викликає ніякого сумніву [Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси.- М., 1987.- С.5, Тимошук Б.А. Языческое жречество Древней Руси.// РА.- 1993. - № 4.- С. 119-122., Моця О.П., Ричка В.М. Київська Русь: від язичництва до християнства.- К., 1996.- С. 29., Боровский А.Е. Мифологический мир древних киевлян.- К., 1982.- С.31].

Разом з тим, появу професійних язичницьких служителів культу відносять до IX або у кращому випадку до VIII ст. [Боровский А.Е. Мифологический мир древних киевлян.- К., 1982.- С.31], [Тимошук Б.А. Вказана праця.- С.120]. Між тим, археологічні дані свідчать про те, що вже в VI – VII ст. у давніх слов'ян існувала єдина складна поховальна обрядовість, культова архітектура, інститут оракулів та принесення жертв, що було б практично неможливо без існування язичницьких жерців. Довести існування язичницьких жерців у дану епоху та окреслити їх місце в соціальній структурі тогочасного суспільства – головна ціль цієї праці.

Соціальний устрій давніх слов'ян VI – VII ст. майже не згадується в історичних документах. “Повість врем'яних літ” лаконічно повідомляє, що слов'яни в цей період “живучи кажен родом своїм” [Повесть временных лет./ Под ред. В.П.Адриановой-Перетц.- М.-Л., 1950.- Стб. 4]. Ці дані підтверджуються археологічними дослідженнями.

Згідно археологічних даних, слов'яни жили у невеликих поселеннях, які займали високі місця недалеко від води. Слов'янські житла становили собою напівземлянки квадратної форми загальною площею 8–15м² з піччю-кам'янкою. Навколо житлових будинків зафіксовані спеціальні господарські будівлі (ями) [Третьяков П.Н. По следам древних славянских племен.- Л., 1982.- С. 97]. Можливо, що кожне давньослов'янське поселення становило собою “гнізда” – кровних родичів – “рід”. До них належало від 2 до 7 патріархальних родин (на що вказує кількість будинків в оселі). Кожна родина становила собою окрему господарську одиницю зі своїм двором та господарськими будівлями, де, очевидно, зберігали зерно. Цікаво, що кількість ям у ранньослов'янських поселеннях завжди менша, ніж кількість будинків, що свідчить про те, що доступ до зерна мали не всі родини.

Залишки деяких будинків були оточені великою кількістю ям, які не мали жодного відношення до конструкції самих будівель. Так, у Сахновці (у долині між горами Дівцею та Дігтярною) північну стіну житла № 5 оточували вісім сільськогосподарських ям, в урочищі Гончарих житло № 6 оточували шість великих ям. У Будищах виявлено 19 ям на площі 550 м. [14]. Можливо, це були будинки старійшин, які розподіляли зерно та керували “своїм родом”. Дану гіпотезу підтверджує житловий будинок релігійного центру Шумськ, розташований поблизу давньослов'янського капища, могильника та місця для спалення небіжчиків. Будинок був оточений 14 господарськими прибудовами, у яких, вірогідно, зберігалися запаси зерна великої громади. На думку І.П. Русанової, цей будинок становив собою заможну садибу з великими сільськогосподарськими запасами яка, належала старійшині, який виконував функції жерця [Русанова И.П. Славянские древности в VI – VII вв. Культура пражского типа.- М., 1976.- С. 9].

Досить цікаву інформацію відносно соціального устрою наших предків раннього середньовіччя повідомив готський історик VI ст. Йордан. Згідно з його даними, у 70-их роках IV ст. Король готів Вінитар, намагаючись викоренити еліту давньослов'янського племені антів, “розіп'яв князя їх Боза та його синів, а також 70 його старійшин” [Свод древнейших известий о славянах.- Т. 1.- М., 1991.- С. 231]. Виходячи з джерела, можливо припустити, що князь Боз був військовим керівником спілки племен давніх слов'ян. На місцях же керували 70 старійшин, вбитих готами. В історії індоєвропейських народів старійшини – керівники родових громад – звичайно виконували і жрецькі функції. Навіть сам термін “старійшина” у наших предків означає не стільки вік людини, а скоріше його “мудрість”, або “віщість” – тобто володіння знаннями, невідомими іншим. [Даль В. И. Толковый словарь русского языка.- М., 2003.- С. 622]. У VI-VII ст.ст. н.е. вже, очевидно, склалися й головні риси давньослов'янської поховальної обрядовості. Розкопки могильників та поодиноких поховань у різних областях східнослов'янського світу зафіксували один й той самий ритуал – “групоспалення на стороні” від місця поховання. Поховання у переважній більшості безинвентарні [Третьяков П.Н. Вказана праця.- С.98., Седов В.В. Восточные славяне VI – XIII вв.- М., 1982.- С.14, 18] . Подібна картина

спостерігалася й у слов'ян Помор'я – лютичів та ободритів [Гензель Витольд. Культура и искусство польского Поморья в эпоху раннего средневековья (VII – XI вв.)// Славяне и скандинавы.- М., 1986.- С. 327.; Херрман Йоахим. Ободриты, лютичи, руяне.// Славяне и скандинавы.- М., 1986.- С. 343]. У деяких похованнях протослов'янської черняхівської культури дослідники зафіксували шматки ладану (поховальні комплекси Бережани та Курники), що дозволяє припустити, що в цей проміжок часу існував поховальний ритуал, пов'язаний з курінням ароматичних речовин [Козак Д.Н. Сакральные памятники Юго-Восточной Европы в I тыс. н.э. // Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период.- К., 1990.- С.132].

Існують поховання (щоправда, дуже нечисленні), у яких ями відрізняються великими розмірами, іноді – складною конструкцією. Вони звичайно розташовані в центрі могильника. Іноді у таких могилах зберігається інвентар, який свідчить про високе громадське становище померлого. У жодному такому похованні не зафіксовано залишків зброї, що, можливо, свідчить про те, що знатні небіжчики були не воїнами, а жерцями-старійшинами. Візантійський автор кінця VI – початку VII ст. Феофілакт Сіммокатта повідомляє що у давніх слов'ян у цей проміжок часу вже існував такий складний ритуальний комплекс, як “тризна”. Згідно з уривком його “Історії”, один зі слов'янських князів не міг взяти участь у битві з візантіями, тому що справляв тризну за своїм загиблим братом та сп'янів [Феофілакт Сіммокатта. История. М., 1957.- С.79]. В середині I тисячоліття н.е. з'явилися і перші язичницькі святилища. Залишки одного з них були досліджені 1908 року на Старокиївській горі В.В. Хвойкою та повторно 1937 року Ф.М. Мовчановським. Споруда знайдена на глибині 2,9 – 3,2 м. від сучасної поверхні. Зберігся кам'яний фундамент. Каміння ці були складені на глині у вигляді еліптичної фігури (4,2 м. завдовжки та 3,5м. завширшки), яка мала з чотирьох сторін по одному чотирикутному виступу (0,7м.- 0,8м. завдовжки). З західної сторони цього фундаменту був знайдений великий стовп, у якому шари сильно перепаленої глини чергувалися з прошарками золи та вугілля. Навколо стовпа було знайдено багато кісток та черепів тварин, здебільшого свійських [Боровский А.Е. Вказана праця.- С. 39]. У давньослов'янському протомісті, розташованому у верхів'ях річки Сож, було досліджено інше язичницьке капище. Воно становило собою коловидний утрамбований майданчик діаметром 6 метрів, по краях якого стояли стовпи, можливо, - язичницькі ідоли. У центрі майданчика знаходився високий стовп – зображення головного бога. Подібні святилища були відкриті в інших протомістах: Городи та Прудках на Смоленщині [Седов В.В. Вказана праця.- С. 37].

Існування у давніх слов'ян як загальної, суворо регламентованої поховальної обрядовості, яка збереглася у своїх загальних рисах до кінця X ст., так і своєїрідної усталеної храмової архітектури та атрибутики, аж ніяк не могло існувати без спеціальних жерців – носіїв язичницьких звичаїв та обрядів. Наявність у наших предків інституту принесення жертв язичницьким богам у VI ст. підтверджує і візантійський автор Прокопій Кесарійський. Згідно з цим

джерелом, давні слов'яни приносили корів та овець в жертву богу грому, а потім намагалися за їх допомогою наворожити собі майбутнє [Прокопий из Кесарии. Война с готами.- М., 1985.- С. 23 – 24]. Як свідчать релігійні системи інших індоєвропейських народів, ворожіння за допомогою забитих жертв було справою лише деяких жерців, які суворо охороняли свої знання та навички від інших. Про те, що наші предки приносили жертви за допомогою спеціальних посередників, а не особисто, свідчать знайдені у найдавніших культурних прошарках Ладоги, Любши, Нових Дубовиків та деяких інших протоміст спеціальних жертвних ножів з волютообразною образною кінцівкою [Минасян Р.С. Железные ножи с волютообразным навершием.// Проблемы археологии. Л., 1978.- С. 148-152]. Подібні археологічні пам'ятки знаходять і при розкопках слов'янських городищ на території Польщі. Існують письмові свідчення того, що давні слов'яни VI ст. приносили в жертву не лише тварин, а й людей. Так, візантійський автор VI ст. Маврикій Стратег повідомляє про ритуальні самогубства вдів на могилах померлих чоловіків [Історія України в документах і матеріалах.- К., 1946.- С. 32]. Псевдо-Кесарій обвинувачує наших предків VI ст. у принесенні в жертву дітей [Свод древнейших письменных известий о славянах.- Т. 1.- М., 1991.- С. 254].

Можливо, що у давніх слов'ян існував і складний інститут оракулів. Підтвердженням цієї гіпотези можуть слугувати рядки з “Життя Дмитра Солунського” – джерела поч. VII ст. У даному джерелі розповідається про те, що при облозі міста олінь слов'янський воєвода Хацон запитав за своїм звичаєм у оракула, чи зможе він увійти у місто? [Иванов И. Культ Перуна у южных славян. // ИОРЯС.- Т. VIII.- С. 151]. Відтак, можна дійти висновку, що певною мірою загальнослов'янська духовна культура склалася вже в VI – VII ст. Головним носієм язичницьких вірувань знань та традицій був особистий соціальний прошарок – язичницькі жерці. На жаль, неможливо встановити їх місце та роль у давньослов'янському суспільстві цієї епохи, але їх існування не викликає жодного сумніву.

І.Кравченко* (м. Київ)

ЗАКОНОДАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ІСЛАНДСЬКОГО ЄПІСКОПАТУ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІІ ст.

В роботах низки дослідників історії середньовічної Ісландії підкреслюється виняткова важливість закону та судочинства для ісландського суспільства. На думку американського дослідника Дж. Байока в центрі уваги культури Ісландії був закон, а стосунки між годі та його спадкоємцями також базувалися на законі.¹⁹

* Кравченко І.О. – аспірантка історичного факультету Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

¹⁹ Vyock J. L. Medieval Iceland. Society, sagas and power.- Berkeley, London, 1990.- P. 7.

Характер суспільно-політичних інституцій Ісландії розкриває обставини, в яких сформувалося ставлення ісландців до закону. Королівська влада в країні у період Співдружності так і не виникла, а специфічно-ісландським інститутом управління стала система вождівств або годордів (*goporp*). Традиційно вважається, що країна поділялася на 4 чверті, які складали 36 (пізніше 39) годордів, очолюваних ватажками (мн. *gopar*). 930 рік прийнято вважати датою заснування Альтингу – національної асамблеї Ісландії. Кожного року на Альтингу обраний на 3 роки закономовець мав виголошувати третину законів країни. Закономовець обирав тих, хто мав сидіти на Скелі Закону та призначав місце, де мають проходити Суди Четвертей, на розгляд яких виносилися нерозв'язані позови.²⁰ Найважливішою інституцією Альтингу була Законодавча Рада, де вирішувалися правові питання. Членами Ради були 48 ватажків або хевдингів (*hufpingi*).²¹ Представники вищого щабля релігійної ієрархії – єпископи діоцезів на Палатному Пагорбі (*Skólholt*; далі буде: Скаульхольт) та на Пагорках (*Hylar*; далі буде: Холар) – також були членами Законодавчої Ради. Єпископи брали участь у трьох важливих для країни подіях: у виробленні та прийнятті Закону Десятини (*thundarlug*) у 1096/97, у кодифікації світських законів у 1117 – 1118 рр., та у запису близько 1123 р. Християнського Закону (*kristinn rüttr*), який був включений до правового кодексу “Сірий Гусак” (*Grögbs*)²², записаного, ймовірно, у XIII ст.²³

Метою даної роботи є проаналізувати законодавчу діяльність ісландського єпископату у другій половині XI – першій половині XII ст. та її визначний вплив на владу та авторитет вищих клериків у суспільстві. Дослідження буде проведено комплексно – розглядатимуться відмінності між єпископами та хевдингами з правових питань. В цій статті я обмежусь загальною характеристикою відмінностей між світськими та релігійними особами і не торкатимусь конфліктів та суперечок. Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XI – першу половину XII ст., тобто того часового проміжку, в який був прийнятий Закон Десятини, записані світські та релігійні закони.

В історіографії правова діяльність ісландського єпископату висвітлена недостатньо. Ряд дослідників (Й. Хельгасон, М. М. Ларуссон, С. Нордаль, О. Вестейнссон) звернули увагу на Закон Десятини та його важливість для церковної організації країни, але лише Й. Йоганнссон детально зупиняється на сутності цього закону зробив спробу аналізу.²⁴ Стосовно решти законів в

²⁰ Jyhannesson J. A history of the old Icelandic commonwealth: nslendinga saga.- Winnipeg, 1974.- Pp. 35–52.

²¹ Хевдинг – загальна назва для представників світської влади.

²² У посиланнях назви джерел не перекладаються і подаються мовою оригіналу.

²³ Grögbs. Laws of Early Iceland I – II. Trans. A. Dennis, P. Foote, and R. Perkins.- Winnipeg, 1980.

²⁴ Helgason J. Islands Kirke fra dens Grundbæggelse til Reformationen: en historisk Fremstilling.- Kjobenhavn, 1925. Lbrsson M. M. The church of Iceland / Scandinavian churches. A picture of the development and life of the churches of Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden. Ed.